

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the year

Title of paper	Name of the author/s	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Dr. Babasaheb Ambedkar Ani Stri – Purush Samanata	Prof.Dr. Devidas Daregave	Social Work	Universal Research Analysis (UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)	2022-23	ISSN : 2229 – 4406	https://irasg.bravesites.com/list-of-research-journal
Bhartatil Manavi Hakka 'Shikshan': Ek Sanshipt Abhyas	Prof.Dr. Devidas Daregave	Social Work	Interlink Research Analysis (UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)	2022-23	ISSN : 0976 - 0377	https://irasg.bravesites.com/list-of-research-journal
Sandarbh Vyavasthapan Pranalidvare Sanshodhan Karyashmatet Vad	Dr. Pratibha Warade (Librarian)	Social Work	B.Aadhar (Multidisciplinary International Research Journal)	2022-23	ISSN : 2278 - 9308	https://www.aadhar-social.com/

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur: Dist. - Buldana.

Lokseva Mandal Narvel's
Dadasaheb Dhanaji Nana Chaudhari Social Work College,
Malkapur, Dist. Buldana.
(Academic Session: 2022-23)

“Papers published per teacher in the Journals”

Number of papers published per teacher in the Journals notified on UGC website					
Title of paper	Name of the author/s	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
Dr. Babasaheb Ambedkar Ani Stri – Purush Samanata	Prof.Dr. Devidas Daregave	Social Work	Universal Research Analysis (UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)	2022-23	ISSN : 2229 – 4406
Bhartatil Manavi Hakka 'Shikshan': Ek Sanshipt Abhyas	Prof.Dr. Devidas Daregave	Social Work	Interlink Research Analysis (UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)	2022-23	ISSN : 0976 - 0377
Sandarbh Vyavasthapan Pranalidvare Sanshodhan Karyashmatet Vad	Dr. Pratibha Warade (Librarian)	-	B.Aadhar (Multidisciplinary International Research Journal)	2022-23	ISSN : 2278 - 9308

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana,

URA

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXV, Vol. IV
Year - XII (Half Yearly)
Sept. 2022 To Feb. 2023

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website

www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institute
of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surgery
Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics,
SKNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Faculty of Law & Letters,
University of Ryukyus,
Okinawa, (Japan).

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi, SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD
College, Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

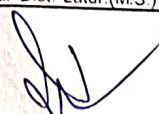
CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivajruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S. B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli (M.S.)

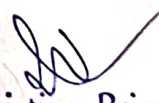
Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	The Effect of Skipping rope Exercise on Physicalfitness Anjali D. Barde	1
2	Social Status of Buddhist People in Akola District Dr. Nagsen Gajanan Damodar	6
3	Effective Communication Skills S. Babarao	16
4	परसाई के व्यंग्य साहित्य में चेतना डॉ. विलास कांबळे	21
5	शंकर पुणेतांबेकर की व्यंग्य-प्रधान रचनाओं में शैली तत्व: एक अध्ययन डॉ. व्यंकट पाटील	24
6	पश्चिम विदर्भातील भाई समाजाची सामाजिक परिस्थिती श्याम तुळशीरास मान्ने, डॉ. राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे	28
7	ग्रामीण भागातील महिला बचतगट व स्वावलंबन डॉ. राजेंद्र डी. गणापुरे	36
8	पुर्व विदर्भातील औद्योगिकरणाचा भौगोलिक अभ्यास कैलास व्ही. निखाडे	41
9	भारताचा राष्ट्रपती एक राजकीय अभ्यास गजानन ऐनवाड	50
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्री-पुरुष समानता डॉ. देविदास माधवराव दरेगावे	60

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur, Dist. - Buldana.

10

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्री-पुरुष समानता

डॉ. देविदास माधवराव दरेगावे

समाजकार्य विभाग,

डी.डी.एन.सी समाजकार्य महाविद्यालय

मलकापूर, जि. बुलडाणा.

Research Paper - Social Work**सारांश**

"महिलांनी मिळवलेल्या प्रगतीवरून मी समाजाची प्रगती मोजतो" - डॉ.बी.आर. आंबेडकर डॉ. आंबेडकरांनी महिलांच्या आर्थिक मुक्तीसाठी आणि महिलांच्या सामाजिक हक्कांसाठी लढाई लढली. महिलांचा सर्वांगीण विकास हा त्यांचा सर्वोच्च अजेंडा होता आणि हे ध्येय साध्य करण्यासाठी त्यांनी कोणतीही कसर सोडली नाही. संविधानाच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष या नात्याने आंबेडकरांनी भारताच्या राजकीय शब्दसंग्रहात आणि राज्यघटनेत महिलांच्या हक्कांचा पुरेसा समावेश करण्याचा प्रयत्न केला. सामाजिक द्रष्टे असलेल्या डॉ. आंबेडकरांनी अनेक कलमांद्वारे संविधानात स्त्रियांना योग्य हक्क प्रदान केले आणि नंतरच्या टप्प्यावर, आणखी अनेकांचा समावेश करण्यात आला. आंबेडकरांची दृष्टी अजून सत्यात उतरलेली नाही आणि जोपर्यंत मने एकत्र येत नाहीत तोपर्यंत ते स्वप्नच राहिल.

स्त्री मुक्तीचे तारणहार डॉ. आंबेडकर

भारतीय राज्यघटनेचे जनक' म्हणून ओळखले जाणारे डॉ.बी.आर. आंबेडकर हे एक बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व असून ते स्वतःमध्ये एक प्रचंड इच्छाशक्ती असलेले राजकीय नेते, एक उत्कृष्ट स्वातंत्र्यसैनिक, वैचारिक विचारवंत, चतुर तत्त्वज्ञ, एक समाजसुधारक, एक उत्तम संपादक होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महिलांच्या आर्थिक मुक्तीसाठी आणि महिलांच्या सामाजिक हक्कांसाठी लढाई केली. त्यांनी महिलांच्या प्रतिष्ठेचे रक्षण आणि विनयशीलतेचा आदर करण्याची गरज व्यक्त केली. महिलांचा सर्वांगीण विकास हा त्यांचा सर्वोच्च अजेंडा होता आणि हे ध्येय साध्य करण्यासाठी त्यांनी कोणतीही कसर सोडली नाही.

महिलांचे सामाजिक स्थान :

वय कितीही असो, आपल्या देशात महिलांना योग्य वागणूक दिली जात नाही. तिची

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

सामाजिक स्थिती पुरुषांच्या बरोबरीने कधीच नव्हती. तिला मूलभूत अधिकारही दिले गेले नाहीत. ते अगदी प्राण्यांच्या बरोबरीचे होते आणि मानवतेच्या सर्वात खालच्या स्तरावर होते.

हिंदू समाजाची समानतेवर आधारित पुनर्रचना :

२० जुलै १९४२ रोजी अखिल भारतीय दलित महिला परिषद आयोजित करण्यात आली होती आणि या कार्यक्रमात २५,००० महिला उपस्थित होत्या. आंबेडकर स्त्रियांचे प्रबोधन आणि उपक्रम पाहून खूप प्रसन्न झाले. १३ ऑगस्ट रोजी त्यांनी मेश्राम या त्यांच्या एका मित्राला याबाबत पत्र लिहिले. ६ जानेवारी १९४५ रोजी मुंबई येथे अखिल भारतीय अस्पृश्य महिला परिषद भरली. चळवळीत त्यांची रणनीती गांधीवादी पद्धतीसारखीच होती, तरीही त्यांचे गांधीशी अनेक गोष्टींवर मतभेद होते. त्यांनी ब्राह्म समाज किंवा आर्य समाजाने सुरु केलेल्या सामाजिक सुधारणांपेक्षा समानतेच्या आधारे हिंदू समाजाच्या पुनर्रचनेवर भर दिला गेला कारण त्यांचे प्रयत्न केवळ समाजाच्या उच्च स्तरापुरतेच मर्यादित होते. स्मृती आणि शास्त्रांचा त्यांचा सखोल अभ्यास आणि मंदिर प्रवेशाच्या चळवळीदरम्यान उच्चवर्णीयांच्या प्रतिसादातून मिळालेला अनुभव यामुळे हिंदू तत्त्वज्ञान आणि समाज यांवर त्यांचे निष्कर्ष स्पष्ट झाले.

अन्यायकारक सामाजिक प्रथांविरुद्ध धर्मयुद्ध :

सत्याग्रहांमध्ये भाग घेणारी वर्तमानपत्रे, महिला वसतिगृहे, बोर्डिंग स्कूल चालवणे हे पुरुषांप्रमाणेच कार्यक्षम प्रशासकीय आणि नेतृत्व क्षमता सुरक्षित करण्यासाठी व्यक्तिमत्व विकास साधण्यासाठी स्त्रियांनी काही उपक्रम हे बाबासाहेबांच्या प्रेरणेने चालविलेले होते. आंबेडकर यांच्याकडून प्रेरणा आणि प्रोत्साहन मिळवून अनेक महिलांनी नियोजन, बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि अशा इतर विषयांवर लेखन केले. स्त्रियांनी नाटकं, आत्मचरित्रं लिहिली, सत्याग्रहात भाग घेतला. तुळसाबाई बनसोडे यांनी 'चोखामेळा' नावाचे वृत्तपत्र सुरु केले. आंबेडकरांनी गरीब, निरक्षर महिलांमध्ये जागृती कशी निर्माण केली आणि बालविवाह आणि देवदासी प्रथा यांसारख्या अन्यायकारक सामाजिक प्रथांविरुद्ध लढण्यासाठी त्यांना प्रेरणा दिली हे यातून दिसून आले.

मानवी हक्कांची नवीन सनद :

संविधानाच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष या नात्याने आंबेडकरांनी भारताच्या राजकीय शब्दसंग्रहात आणि राज्यघटनेत महिलांच्या हक्कांचा पुरेसा समावेश करण्याचा प्रयत्न केला. म्हणून, औपचारिक आणि महत्त्वपूर्ण अशा दोन्ही अर्थानी स्त्रियांच्या समानतेचा विचार करून त्यांनी स्त्रियांसाठी विशेष तरतुदीचा समावेश केला, तर इतर सर्व सामान्य तरतुदी पुरुषांप्रमाणेच त्यांना लागू आहेत. म्हणून, १५(३), ५१(A), आणि यासारखे कलम आहेत. भारतीय राज्यघटना तयार करण्याच्या त्यांच्या प्रमुख कार्यामुळे ते 'नवीन मानवाधिकार सनद' म्हणून ओळखले जाऊ लागले. त्यांनी कायद्याकडे विचारशील समाजव्यवस्था निर्माण करण्याचे साधन म्हणून पाहिले ज्यामध्ये व्यक्तीचा विकास

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana,

समाजाच्या वाढीशी सुसंगत असावा. त्यांनी भारतीय संविधानात स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या मूल्यांचा समावेश केला.

राजकीय लोकशाही विरुद्ध सामाजिक लोकशाही :

मतांचे प्रतिनिधित्व तसेच व्यक्तीचे प्रतिनिधित्व घडवून आणण्यात अपयशी ठरणारी मताधिकार आणि मतदारसंघाची कोणतीही योजना लोकप्रिय सरकार तयार करण्यात कमी पडते, हा विश्वास लक्षात घेऊन त्यांनी एक इशारा देऊन संविधान सादर केले. २५ नोव्हेंबर १९४९ रोजी संविधान सभेत केलेल्या भाषणात ते म्हणाले होते, "सामाजिक लोकशाहीचा पाया असल्याशिवाय राजकीय लोकशाही टिकू शकत नाही." सामाजिक लोकशाहीद्वारे त्याचा अर्थ जीवनाचा एक मार्ग आहे, जो स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता यांना जीवनाची तत्त्वे मानतो. ते पुढे म्हणाले: "२६ जानेवारी १९५० रोजी आपण विरोधाभासाच्या जीवनात प्रवेश करणार आहोत. राजकारणात समानता असेल आणि सामाजिक आणि आर्थिक जीवनात विषमता असेल. राजकारणात एक माणूस एक मत आणि एक मत एक मूल्य हे तत्व आपण ओळखणार आहोत.

डॉ. आंबेडकरांचा पूर्व इशारा :

आपल्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनात, आपण आपल्या सामाजिक आणि आर्थिक रचनेच्या कारणास्तव, एक माणूस एक मूल्य हे तत्त्व नाकारत राहू. हे विरोधाभासाचे जीवन किती दिवस चालवायचे? किती काळ आपण आपल्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनात समानता नाकारत राहणार? जर आपण दीर्घकाळ ते नाकारत राहिलो तर आपण आपली राजकीय लोकशाही धोक्यात घालूनच करू. हा विरोधाभास आपण लवकरात लवकर दूर केला पाहिजे अन्यथा ज्यांना विषमतेने ग्रासले आहे ते या विधानसभेने अत्यंत कष्टाने उभारलेली राजकीय लोकशाहीची रचना उडवून लावतील. नवीन सामाजिक चळवळी विशेषतः दलित, स्त्रिया आणि शेतकरी यांच्याकडून उदयास आल्या, लोकशाही अधिकारांचा दावा करण्यासाठी आणि विकासाच्या नवीन मार्गासाठी आग्रह केला गेला जो भारतीय राज्यघटनेच्या जनकाच्या या इशाऱ्याला वैध ठरवतो, जेव्हा त्यांनी तो राष्ट्राला सादर केला.

हिंदू कोड बिलाचे महत्त्व :

स्त्रियांबद्दलची त्यांची तीव्र चिंता ११ एप्रिल १९४७ रोजी संसदेत हिंदू कोड बिलाच्या रूपात प्रकट झाली, ज्याने स्वतंत्र भारतातील हिंदू सनातनी लोकांकडून तीव्र विरोध केला. या विधेयकात महिलांना अनेक मूलभूत अधिकार देण्यात आले आहेत. विधेयकात हिंदूमध्ये प्रचलित असलेल्या विविध विवाह पद्धती रद्द करण्याचा आणि एकपत्नीत्व ही एकमेव कायदेशीर व्यवस्था प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. मालमत्तेचा हक्क बहाल करणे आणि स्त्रियांना दत्तक घेणे हा त्याचा उद्देश होता. यात वैवाहिक हक्क आणि न्यायालयीन विभक्ततेची पुनर्स्थापना करण्यात

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana,

आली. हिंदू संहितेला पुरोगामी आणि आधुनिक विचारांशी सुसंगत करण्याचा प्रयत्न केला.

घटनात्मक समर्थन :

सामाजिक द्रष्टे असलेले डॉ. आंबेडकर यांनी अनेक लेखांद्वारे राज्यघटनेत स्त्रियांना योग्य हक्क प्रदान केले आणि नंतरच्या टप्प्यावर आणखी अनेकांचा समावेश करण्यात आला आणि एक सूचक यादी खालीलप्रमाणे आहे:-

१. कलम - १४ राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक क्षेत्रात समान हक्क आणि रांधी.
२. कलम - १५ लिंगाच्या आधारावर भेदभाव करण्यास प्रतिबंध करते.
३. कलम - १५(३) महिलांच्या बाजूने होकारार्थी भेदभाव करण्यास सक्षम करते.
४. कलम - ३९ इ उपजीविकेचे समान साधन आणि समान कामासाठी समान वेतन.
५. कलम - ४२ - कामाच्या न्याय्य आणि मानवी परिस्थिती आणि मातृत्व आराम.
६. कलम - ४६ - राज्याने विशेष काळजी घेऊन लोकांच्या दुर्बल घटकांच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांना प्रोत्साहन देणे आणि सामाजिक अन्याय आणि सर्व प्रकारच्या शोषणापासून त्यांचे संरक्षण करणे.
७. कलम - ४७ - राज्याने आपल्या लोकांचे पोषण आणि राहणीमानाचा स्तर आणि सार्वजनिक आरोग्य सुधारणे इ.
८. अनुच्छेद - ५१(A) (C) स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला अपमानास्पद, प्रथा सोडून देण्याची मूलभूत कर्तव्ये.
९. कलम - २४३ डी (३), २४३ टी (३) आणि २४३ आर (४) पंचायत राज व्यवस्थेत जागा वाटपाची तरतूद करते.

विधेयकाला विरोध :

हिंदू कोड बिल १९४८ मध्ये संसदेत मांडण्यात आले आणि जेव्हा सभागृहात त्यावर चर्चा झाली तेव्हा या विधेयकाला विरोध करण्यासाठी विरोधक जोरदारपणे उभे होते. आंबेडकरांनी भारतीय समाजातील त्रुटीकडे लक्ष वेधून आणि विधेयकातील आदर्श समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुत्वाच्या घटनात्मक तत्त्वांवर आधारित आहेत आणि भारतीय समाजात जातिव्यवस्थेने वैशिष्ट्यीकृत केलेले आहेत असा युक्तिवाद करून विधेयकाचा बचाव करण्याचा सर्वोत्तम प्रयत्न केला. महिलांना समानतेपासून वंचित ठेवल्यामुळे महिलांवर अत्याचार होत असल्याने, सामाजिक बदलासाठी कायदेशीर चौकट आवश्यक आहे ज्यामध्ये महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने अधिकार आहेत. त्यांनी असेही निदर्शनास आणून दिले की या विधेयकाचे उद्दिष्ट "हिंदू कायद्याचे नियम संहिताबद्ध करणे आहे जे उच्च न्यायालये आणि प्रिव्ही कौन्सिलच्या असंख्य निर्णयांमध्ये विखुरलेले आहेत जे सामान्य माणसाला गोंधळात टाकणारे आहेत".

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana

डॉ. आंबेडकरांचा राजीनामा :

तथापि, हे विधेयक हिंदू सनातनी विरोधाला तोंड देऊ शकले नाही. त्यांचा प्रमुख युक्तिवाद असा होता की हे विधेयक "हिंदू समाजाची संपूर्ण रचना आणि फॅब्रिक नष्ट करण्याचा प्रयत्न आहे. केवळ एका स्तंभाचाच नव्हे तर हिंदू समाज ज्या स्तंभांवर उभा आहे त्या सर्व स्तंभांचा पायाच डळमळीत झाला आहे. प्रत्यक्षात, हे विधेयक पितृसत्ताकतेला धोका देणारे होते, ज्यावर पारंपारिक कौटुंबिक रचना बांधली गेली होती आणि तेच विरोधामागील प्रमुख कारण होते. त्यामुळे १९५१ मध्ये पहिल्या निवडणुकीच्या आदल्या दिवशी पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरू यांनी खूप विरोध असल्याचे सांगून हे विधेयक मागे घेतले. याच मुद्द्यावर तत्कालीन कायदामंत्री डॉ.आंबेडकर यांनी राजीनामा दिला होता.

मूलभूत हक्क अजूनही धोक्यात :

स्वतंत्र भारताच्या संसदेने आपल्या महिला नागरिकांना मूलभूत हक्कांपासून कसे वंचित ठेवले हे राजीनाम्यावरून दिसून येते, जरी आंबेडकरांनी प्रस्तावित केलेल्या बहुतेक तरतुदी नंतर १९५५-५६ मध्ये हिंदू 'विवाह', 'वारसाधिकार', 'अल्पसंख्याक आणि पालकत्व' या चार विधेयकांमध्ये मंजूर केल्या गेल्या. आणि 'देखभाल' आणि नंतर १९७६ मध्ये हिंदू कायद्यात काही बदल करण्यात आले, हे अजूनही खरे आहे की स्वातंत्र्याच्या तत्त्वावर आधारित भारतीय राज्यघटनेच्या कार्याच्या पन्नास वर्षांनंतरही स्त्रियांचे मूलभूत अधिकार त्यांना बहाल केले जाऊ शकलेले नाहीत. , सर्व भारतीय नागरिकांना समानता आणि न्याय. हिंदू कोड बिलावरील वादाचे स्वरूप हे स्पष्ट करते की भारतीय राज्यघटनेच्या पुस्तकात दस्तऐवजीकरण केलेल्या महिलांच्या हक्कांचे वास्तवात भाषांतर करणे खूप कठीण आहे.

सेकंड वेव्ह फेमिनिझम'चा जन्म

याचे पुरेपूर उत्तर आंबेडकरांच्या हिंदू समाजव्यवस्थेच्या विश्लेषणातून आणि असमानता, गुलामगिरी, दारिद्र्य, अज्ञान आणि शक्तीहीनता या शोषित वर्गासाठी आणि स्त्रियांवर टिकवून ठेवणाऱ्या तत्त्वज्ञानात सापडू शकते, ज्याचा परिणाम आधुनिक काळातही होतो. तथापि, हिंदू कोड बिलाने भारतातील स्त्रीवादी चळवळीचे पुनरुत्थान होण्यास मदत केली. स्त्रियांना अन्यायापासून मुक्त करण्यासाठी आंबेडकरांचे हे धर्मयुद्ध संसदेतील महिला नेत्यांना कायदा होईपर्यंत हा मुद्दा जिवंत ठेवण्याची प्रेरणा देते. १९६० च्या दशकाच्या सुरुवातीस सुरु झालेल्या 'सेकंड वेव्ह फेमिनिझम' मधून ताकद मिळवून महिलांनी त्यांचे स्थान ओळखून हक्कांच्या चळवळीचा पाठपुरावा करण्याचा हा प्रारंभ बिंदू होता. बलात्कार, हुंडाबळी, जातीयवाद, मूलतत्त्ववाद, लैंगिक छळ, हिंसा-घरगुती आणि सामाजिक, गरिबी अशा अनेक समस्यांशी महिला आजही लढत आहेत.

Officiating Principal,
O. D. N C College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

बौद्ध धर्म स्वीकारणे :

हिंदू आदर्शांशी त्याच्या तीव्र मतभेदांमुळे त्याला बौद्ध धर्म स्वीकारण्यास भाग पाडले. १५ ऑक्टोबर १९५६ रोजी नागपूर येथील भाषणात ते म्हणाले की हिंदू धर्माच्या तत्त्वांनुसार केवळ तथाकथित उच्च जातींनाच फायदा झाला आहे. शुद्र आणि अस्पृश्यांना यातून फारसे काही मिळायचे नाही. समकालीन भारतात जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने हा प्रबंध जातीचा विचार न करता सर्व आर्थिकदृष्ट्या वंचित घटकांना लागू केला आहे कारण श्रीमंतांना अधिक श्रीमंत आणि गरीबांना गरीब बनविण्याच्या आणि त्यांना कामगार अधिकार नाकारण्याच्या प्रवृत्तीमुळे. हिंदू धर्म हिंदूंचा आणि शेवटी भारताचा नाश करेल, असा निष्कर्ष त्यांनी काढला.

हिंदू धर्माविरुद्ध आवाज उठवणे :

राजकारणात हिंदू धर्माचा समावेश हा अधोगतीचा आणि शेवटी हुकूमशाहीकडे जाण्याचा निश्चित मार्ग आहे. त्यांनी भारताला सावध करण्यासाठी डॅनियल ओ. कोनेल यांना आठवण करून दिली की "कोणताही पुरुष त्याच्या सन्मानाच्या किंमतीवर कृतज्ञ होऊ शकत नाही, कोणतीही स्त्री तिच्या पवित्रतेच्या किंमतीवर कृतज्ञ होऊ शकत नाही आणि कोणतेही राष्ट्र त्याच्या स्वातंत्र्याच्या किंमतीवर कृतज्ञ होऊ शकत नाही". २१ व्या शतकातही ३०००० अस्पृश्यांचे मोठ्या प्रमाणावर बौद्ध धर्मात रूपांतर होण्यास कारणीभूत असलेला हिंदू धर्माबद्दलचा असंतोष हा आधुनिकोत्तर युगात हिंदू धर्माच्या प्रकटीकरणाबद्दल पुनर्विचार करण्याचा मुद्दा आहे. तसे न केल्यास, डॉ. आंबेडकरांनी म्हटल्याप्रमाणे, हिंदू धर्म हा अज्ञानाचा गौरव करणारा आणि विषमता आणि द्वेषाचा प्रचार करणारा, लोकांना बहुविध जाती आणि पोटजातीमध्ये विभागणारा, गरिबीला मान्यता देणारा आणि बहुसंख्य अनुयायांना गरीब, अशिक्षित, अज्ञानी, विभक्त आणि विभाजित ठेवणारा धर्म म्हणून राहिल.

सामाजिक शिल्पकार म्हणून आंबेडकर :

जातिव्यवस्थेविरुद्ध लढणारा, सर्व शोषित आणि गुलामांच्या मानवी हक्कांसाठी एक जागृत सेनानी आणि सामाजिक आणि आर्थिक अन्यायातून मानवतेची सुटका करणारे म्हणून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर ओळखले जाणारे डॉ. आंबेडकर यांनी ६ डिसेंबर १९५६ रोजी अखेरचा श्वास घेतला. शोकसभेत डॉ. आंबेडकरांच्या निधनाबद्दल संसदेत संदेश, पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरू म्हणाले; "डॉ. बाबा साहेब आंबेडकर हे हिंदू समाजाच्या सर्व अत्याचारी वैशिष्ट्यांविरुद्ध बंडाचे प्रतीक होते. स्त्री-पुरुष समानतेवर आधारित समाजाचे त्यांचे स्वप्न अजून पूर्ण व्हायचे आहे आणि म्हणूनच त्यांचे विचार महिला सक्षमीकरणाला अनुकूल सामाजिक पुनर्रचनेसाठी महत्त्वाचे आहेत.

निष्कर्ष :

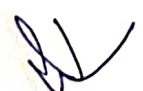
आंबेडकरांनी लिहिलेल्या 'स्त्रियांचे कोडे', 'स्त्री आणि प्रतिक्रांती', 'हिंदू स्त्रियांचा उदय आणि पतन', या सर्वांनी भारतीय स्त्रियांची दयनीय आणि दयनीय स्थिती निष्प्रेरीय आणि अधीनता

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana,

दर्शविली आहे आणि केवळ एका स्त्रीसाठी सर्वात योग्य आहे. घरगुती आणि कौटुंबिक कामांचे जीवन.'महिला आरक्षण विधेयका'वर अलीकडच्या काळात झालेली ओरड कोणीही विसरू शकत नाही, ज्याला अद्याप दिवस उजाडणे बाकी आहे, परंतु कोणीही आपल्या दृष्टिकोनात प्रामाणिक असल्याचे दिसत नाही आणि स्पष्ट दृष्टीकोन आवाक्यात नाही. देशातील कौटुंबिक हिंसाचाराचा सामना करण्यासाठी घटना आणि कायद्यातील तरतुदी पुरेशा नाहीत. आंबेडकरांची दृष्टी अजून सत्यात उतरलेली नाही आणि जोपर्यंत मने एकत्र येत नाहीत तोपर्यंत ते स्वप्नच राहिल.

संदर्भ सूची :-

१. आंबेडकर, बी.आर. "स्त्रिया आणि प्रतिक्रांती", "हिंदू महिलांचे कोडे"
२. आर्य, सुधा, "महिला लैंगिक समानता आणि राज्य", दीप आणि दीप प्रकाशन, नवी दिल्ली. २०००.
३. भारत सरकार: "महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय धोरण २००१", महिला विभाग आणि बाल विकास, मानव संसाधन विकास मंत्रालय, नवी दिल्ली, २००१
४. हक्सर, नंदिता, "महिलांसाठी कायद्याचे डिमिस्टिफिकेशन", लान्सर प्रेस, नवी दिल्ली. १९८६.
५. हेवूड, अँड्र्यू: "राजकीय विचारधारा: एक परिचय", मॅकमिलन प्रेस, लंडन. १९९८.
६. लिमये, चंपा: "महिला: शक्ती आणि प्रगती", बी.आर. पब्लिशिंग कॉर्पोरेशन, नवी दिल्ली, १९९९.
७. मॅथ्यू, थॉमस: "आंबेडकर: सुधारणा किंवा क्रांती, सेगमेंट बुक्स, नवी दिल्ली

Officiating Principal,
O. D. N C College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

RNI. MAHMUL.02805/2010/33461

IMPACT FACTOR
6.20

ISSN 0976-0377

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXVII, Vol. III
Year - 14 (Half Yearly)
(Jan. 2023 To June 2023)

Editorial Office :

'Gyandeept',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913, 09637935252,
09503814000, 07276301000

Website

www.irasg.com

E-mail :

interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :

Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur.-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble

Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen

Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA)

Dr. Huen Yen

Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City. (CHINA)

Dr. Omshiva V. Ligade

Head, Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale

Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Laxman Satya

Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Lohevan,
PENSULVIYA (USA)

Bhujang R. Bobade

Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P)

Dr. Sadanand H. Gone

Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure

Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar

Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.)

Dr. C.J. Kadam

Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Veera Prasad

Dept. of Political Science,
S.K. University
Anantpur, (A.P)

Johrabhai B. Patel,

Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simaliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Galke

Dept. of Sociology,
Vasanti College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar

Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivaji Vaidya

Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani, Dist. Parbhani.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri

Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

Interlink Research Analysis

IMPACT FACTOR
6.20

ISSN 0976-0377

Issue: XXVII, Vol. III, Jan. 2023 To June 2023

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Retail Banking in India : An Overview Dr. H. Srinivas Rao	1
2	E-commerce and Indian Economy Dr. Nagnath M. Adate	9
3	Globalization and Higher Education : Challenges and Advantage Dr. Nilam Chhangani	15
4	Identity, Alienation and Cultural Conflict in Bharathi Mukharjee's 'Wife' S. Babarao	22
5	रीरकालीन कवियों का नारी विषयक दृष्टीकोण डॉ. शैलेंद्रकुमार शुक्ल	29
6	जागतिकीकरण आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेतील स्थित्यांतरे डॉ. राजेंद्र डी. गणापुरे	33
7	पंतप्रधान पिक विमा योजना शेतकऱ्यांना वरदान डॉ. दयाळु किसन राठोड	42
8	मराठवाडयातील पर्यटनाचा अभ्यास डॉ. टी. एस. विडवे	50
9	भारतातील मानवी हक्क 'शिक्षण': एक संक्षिप्त अभ्यास डॉ. देविदास माधवराव दरेगावे	57

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

भारतातील मानवी हक्क 'शिक्षण': एक संक्षिप्त अभ्यास

डॉ. देविदास माधवराव दरेगावे

समाजकार्य विभाग,

डी.डी.एन.सी. समाजकार्य महाविद्यालय,

मलकापूर, जि. बुलडाणा.

9

Research Paper - Social Work

सारांश

मानवी हक्क शिक्षणाची व्याख्या "मानवी हक्क कायद्याचे शिक्षण, त्याचा इतिहास, सिद्धांत इ." अशी केली जाते. मानवी व्यक्तिमत्त्व विकसित करण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे आणि ते मानवी हक्क आणि व्यक्तीचे मूलभूत स्वातंत्र्य मजबूत करण्यासाठी उपयुक्त आहे. हा लेख विद्यार्थ्यांच्या कारकीर्दीत मानवी हक्क शिक्षणाच्या महत्त्वावर भर देतो. भारतात, UNESCO ची मानवी हक्क कायदांमध्ये भूमिका आहे. हे भारतीय मानवाधिकार शिक्षण प्रणाली आणि UDHR च्या (मानवी हक्कांच्या सार्वत्रिक घोषणा) तरतुदीबद्दल बोलते आणि UNESCO भारतातील मानवी हक्कांच्या संदर्भात मार्गदर्शक तत्त्वे प्रदान करते. हा लेख भारतातील मानवी हक्क शिक्षणाच्या गरजेवर लक्ष केंद्रित करणारा आणि बदलत्या आणि आव्हानात्मक समाजात त्याची आवश्यकता सांगणारा आहे. या लेखात राष्ट्रीय शिक्षण आयोग आणि भारतीय संसदेने काढलेल्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांचा थोडक्यात अभ्यास केला आहे. तसेच शालेय शिक्षण आणि उच्च शिक्षण दोन्ही भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत मानवी हक्कांचे शिक्षण सक्तीचे असले पाहिजे असे सांगून तो निष्कर्ष काढण्यात आले आहेत.

प्रस्तावना-

मानवी हक्क नाशत्याने सुरु होतात: लिओपोल्ड सेनघोर

जे अधिकार मानवासाठी बनवले आहेत, सर्व मानवांना मूलभूत स्वातंत्र्य आणि मूलभूत अधिकार मिळण्याचा अधिकार आहे, अशा मूलभूत अधिकारांना मानवी हक्क मानले जाते. मानवाधिकारांवरील संयुक्त राष्ट्रांच्या जाहीरनाम्यानुसार, असे मानले गेले की मानवी हक्कांमध्ये हे समाविष्ट आहे:

१. नागरी आणि राजकीय हक्क
२. सामाजिक हक्क

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

३. सांस्कृतिक आणि आर्थिक अधिकार

त्यामध्ये मूलभूत हक्कांसारख्या मूलभूत अधिकारांचा देखील समावेश आहे ज्यांचे वर्णन पूर्वी यूएसएच्या 'बिल ऑफ राइट्स' आणि किंग चार्ल्स II यांनी बनवलेल्या यूकेच्या 'मेगना कार्टा' मध्ये केले होते. नैतिक अधिकार मानवांना एक पद्धतशीर प्रतीक प्रदान करतात. मानवी हक्क व्यक्तीला असे कायदेशीर किंवा संवैधानिक अधिकार प्रदान करतात जे मानवी हक्कांसारखे वाटतात; (माणूस माणूस म्हणून वागेल, प्राणी म्हणून नाही). मानवधिकारामुळे सर्व राष्ट्रांमध्ये शांतता, मैत्री, सहिष्णुता आणि समजूतदारपणा वाढेल. तसेच वांशिक आणि धार्मिक गटांमधील शांतता सुध्दा वाढेल.

शोध निबंधाची उद्दिष्ट्ये :

मानवी हक्कांच्या शिक्षणाची उद्दिष्टे म्हणजे, मानवी हक्कांवद्दल जाणून घेणे, मानवी हक्कांसाठी शिकणे आणि मानवी हक्कांवद्दल शिकणे आणि शिकणे. मानवाधिकार शिक्षणाचे उद्दिष्ट खालीलप्रमाणे आहे:

१. मानवी हक्कांचे ज्ञान आणि समज वाढवणे.
२. सहिष्णुता, आदर, एकता आणि जबाबदारीची वृत्ती वाढवणे.
३. मानवी हक्कांचे सामाजिक आणि राजकीय वास्तवात भाषांतर कसे केले जाऊ शकते यावद्दल जागरूकता विकसित करणे.
४. मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी कौशल्ये विकसित करणे.

मानवी हक्क शिक्षण: एक चळवळ :

मानवाधिकार शिक्षण हा विद्यार्थी, संशोधक तसेच शिक्षकांसाठी ज्वलंत विषय बनला आहे. मानवी हक्क शिक्षणामध्ये अनेक प्रकार आहेत आणि ते सतत क्षेत्र बदलत आहेत आणि जागतिक समाजाच्या विकासास प्रतिसाद देतात. आजकाल, वर्गात मानवाधिकार शिक्षण, संघर्ष निराकरण, बहुसांस्कृतिक शिक्षण, विकास शिक्षण, जागतिक क्रम अभ्यास, पर्यावरण अभ्यास आणि एडीआर, पुनर्संचयित न्याय शिक्षण अशा विविध नावांनी चर्चा केली जाते.

याद्वारे आपण सामाजिक अन्याय, संघर्ष आणि युद्ध-धमकी इत्यादी कारणे शोधू शकतो. सामाजिक अन्याय, संघर्ष आणि युद्ध-धमकी इत्यादीसारख्या समस्यांसाठी प्रतिबंध येतो तेव्हा हे विषय प्रतिबंधात्मक शिक्षणाशी जोडतात. परंतु हे विषय शांतता प्रस्थापित करण्यास आणि समाजातील सामाजिक नियम सुरक्षित करण्यास मदत करतात जे संघर्षामध्ये धोक्याचे असू शकतात.

मानवी हक्कांमध्ये काय शिक्षित केले जाऊ शकते?

मानवाधिकारांवद्दलची महत्त्वाची माहिती अध्यापनासाठी वापरली जाऊ शकते, जसे की राष्ट्राची जबाबदारी शिकवण्यासाठी पालक, लोकशाही, इत्यादी अनेक क्षेत्रे आहेत जी मानवी हक्क

Officiating Principal,
D. D. N. C College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

RNI, MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR
6.20

ISSN 0976-0377

Issue : XXVII, Vol. III, Jan. 2023 To June 2023

59

शिक्षणासाठी अभ्यास सागरी म्हणून वापरली जाऊ शकतात. मानवी हक्कांबद्दल समाज, सामाजिक आणि धार्मिक गटांची भिन्न मते आणि अशा अधिकारांबद्दल संशोधकांचे अनुभव; आणि एक महान राष्ट्र विकसित करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या सामाजिक बदल आणि ऐतिहासिक घटनांद्वारे त्याचे समर्थन केले जाईल.

मानवी हक्क शिक्षण हे केवळ नाव आणि विषय नसून ते इतर अनेक क्षेत्रांशी जोडलेले आहे-

- १) लिंग शिक्षण
- २) सामाजिक आणि नैतिक शिक्षण
- ३) नागरिकत्व शिक्षण
- ४) शांतता
- ५) शाश्वत विकास
- ६) वंशवादविरोधी
- ७) आंतरसांस्कृतिक शिक्षण इ.

मानवांमध्ये मानवी हक्क शिक्षणाच्या प्रचारासाठी तीन आयाम :

- १) ज्ञान जे मानवी हक्कांबद्दल माहिती प्रदान करण्यात मदत करते आणि अशा यंत्रणा जे त्या अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी राहतात.
- २) मानवी हक्क संस्कृतीला प्रोत्साहन देणारी मूल्ये, श्रद्धा आणि वृत्ती विकसित करणे.
- ३) जागरूकता कार्यक्रम जे लोकांना मानवी हक्कांचे दुरुपयोग रोखण्यासाठी आणि मानवी हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी प्रोत्साहित करतील.

भारतीय पैलू :

भारतामध्ये मोठी लोकसंख्या आणि सर्वात मोठी लोकशाही आहे त्यामुळे प्रजासत्ताक सरकार व्यक्तीच्या मानवी हक्कांच्या संरक्षणाबाबत जागरूक नसेल तर ते लोकशाहीसाठी धोक्याचे ठरू शकते. भारतातील लोकशाही सुरक्षित ठेवण्यासाठी मानवी हक्कांचे शिक्षण सक्तीचे असले पाहिजे, याद्वारे लोकांना त्यांच्या मूलभूत हक्कांबद्दल जागरूकता येईल.

भारताचे संविधान आणि शिक्षणासाठी संसदेद्वारे कायदा :-

भारतीय संविधान मानवी हक्कांबद्दल थेट काहीही सांगत नाही परंतु ते या अधिकारांशी संबंधित मूलभूत अधिकार आणि राज्य धोरणाचे निर्देशात्मक तत्त्व (DPSP) अनुक्रमे भाग III आणि भाग IV मध्ये वर्णन करते. UDHR नुसार, जगातील प्रत्येक व्यक्तीला शिक्षणाचा अधिकार आहे याचा अर्थ प्रत्येक व्यक्तीला मूलभूत शिक्षण दिले जावे. भारतीय राज्यघटनेची प्रस्तावना एखाद्या व्यक्तीची समानता, स्वातंत्र्य आणि प्रतिष्ठेबद्दल बोलते, याचा अर्थ भारतीय राज्यघटनेचे मूळ उद्दिष्ट नागरिकांचे हक्क सुरक्षित करणे हे आहे.

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

मिनर्व्हा मिल्स विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया मध्ये, भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्टपणे म्हटले आहे की, प्रस्तावना संविधानाच्या आत्मा बोधवाक्याचे वर्णन करते आणि विधानमंडळाला त्याच्या मूलभूत संरचनेत सुधारणा करण्याचा अधिकार नाही. म्हणून, शिक्षण ही एकमेव गुरुकिल्ली आहे ज्याद्वारे आपण लोकांना त्यांच्या मूलभूत आणि मूलभूत अधिकारांबद्दल जागरूक करू शकतो जो त्यांच्या जन्मानंतर अस्तित्वात आला.

भारतीय शिक्षण आयोगाने भारतातील मानवी हक्क शिक्षणासाठी धोरणांची शिफारस केली आहे, ती पुढीलप्रमाणे:-

विद्यापीठ शिक्षण आयोग :

१९४८ मध्ये भारत सरकारने डॉ. राधाकृष्णन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक आयोग नेमला. आयोगाने ऑगस्ट १९४९ मध्ये आपला अहवाल सादर केला आणि उच्च शिक्षणासाठी विविध पावले उचलण्याची शिफारस केली. त्यात राष्ट्रासाठी कुशल विचार विकसित करण्यासाठी विद्यापीठांची कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्यांचे वर्णन केले आहे.

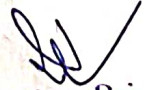
माध्यमिक शिक्षण आयोग:

भारत सरकारने सप्टेंबर १९५२ मध्ये डॉ. ए. लक्ष्मणस्वामी मुदलियार यांच्या अध्यक्षतेखाली एक आयोग नेमला. लोकशाही नागरिकत्वाचा विकास, व्यक्तिमत्त्वांचा विकास, नेतृत्वासाठी शिक्षण, जागतिक नागरिकत्वाची संकल्पना, समाज आणि सभोवतालच्या मानवाशी संबंधित मूलभूत ज्ञानाचा परिचय ही आयोगाची मुख्य उद्दिष्टे होती.

कोठारी आयोग :

भारतीय शिक्षण आयोग जो कोठारी आयोग म्हणून प्रसिद्ध होता तो जुलै १९६४ मध्ये दौलतसिंग कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमण्यात आला. आयोगाने २९ जून १९६६ रोजी आपला अहवाल सादर केला. कोठारी आयोगाने शिक्षण व्यवस्थेतील २२ प्रमुख शिफारशी केल्या. शैक्षणिक संधी, शैक्षणिक रचना, अध्यापन पद्धतीत सुधारणा, पाठ्यपुस्तकांचा दर्जा, शिक्षकांचे शिक्षण इ. भारत सरकारने १९६८ मध्ये शिक्षणासाठी राष्ट्रीय धोरणे आणली; जे शिक्षण आयोगाने दिलेल्या शिफारशीच्या आधारे (१९६४-१९६६) होते. या धोरणांमध्ये १४ वर्षांपर्यंतच्या सर्व मुलांसाठी सक्तीच्या शिक्षणाची मागणी करण्यात आली होती आणि शिक्षकांसाठी उत्तम प्रशिक्षण आणि दर्जेदार शिक्षण याविषयी बोलण्यात आले होते. ही धोरणे 'तीन भाषा सूत्रावर' केंद्रित होती. मग सरकार पुढे १९८६ मध्ये शिक्षणासाठी इतर राष्ट्रीय धोरणे आणली ज्यात मुलींचे परिवर्तन, मागासवर्गीयांचे उन्नतीकरण, मानसिक आणि शारीरिकदृष्ट्या विकलांग विद्यार्थ्यांसाठी विशेष शाळा, आदिवासी लोकांसाठी शिक्षण, उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता यादीत प्रवेश इ.

त्यानंतर भारतीय संसदेने नवीन आयोग स्थापन केले; राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणांच्या

Officiating Principal,
D. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

प्रगतीचे मूल्यांकन करण्यासाठी आचार्य राममूर्ती यांच्या अध्यक्षतेखाली १९९२ मध्ये एक आणि पुढे, एस.बी. चव्हाण, चव्हाण समितीने मूल्याधारित शिक्षणाची शिफारस केली ज्यामध्ये सत्य, नीतिमान आचरण, शांती, प्रेम आणि अहिंसा यांचा समावेश होतो; ही पाच वैश्विक मूल्ये आहेत; कोठारी आयोगाच्या शिफारशीप्रमाणेच ही मते आहेत.

भारतीय कायदा आयोगाच्या शिफारशीवरून, भारतीय संसदेने २००२ मध्ये एक दुरुस्ती विधेयक मंजूर केले जे ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील मुलांना मूलभूत हक्क म्हणून मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण प्रदान करते आणि हा अधिकार राज्यघटनेच्या भाग III मध्ये समाविष्ट केला आहे. अतिरिक्त Art.२१A जोडून भारत. भारतीय संसदेने कला अंतर्गत पालकांसाठी अतिरिक्त कर्तव्य देखील घातले. ५१A; जे पालकांवर त्यांच्या ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील मुलांना शिक्षण देण्याचे बंधन निर्माण करते परंतु असे कर्तव्य कायदेशीर बंधनांतर्गत नाही.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण :

भारतीय संसदेने १९६९ आणि १९८६ मध्ये माध्यमिक शिक्षण आणि उच्च शिक्षणासाठी राष्ट्रीय धोरणे सादर केली, जे विविध शिक्षण आयोग जसे की १९४९ मध्ये विद्यापीठ शिक्षण आयोग, १९५२ मध्ये माध्यमिक शिक्षण आयोग, १९६४ मध्ये कोठारी आयोग आणि इतर अनेक परिणाम होते. ही धोरणे शैक्षणिक संघीच्या समानीकरणावर होती.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP), १९८६ द्वारे शिफारसी देण्यात आल्या होत्या:

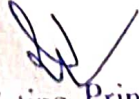
- १) ग्रामीण भाग आणि इतर मागासवर्गीयांसाठी चांगल्या शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करून देणे.
- २) शाळांना असे सुचवण्यात आले की प्रवेश गुणवत्ता यादीत असावा.
- ३) सामाजिक परिवर्तनाला गती देण्यासाठी मुलींना शिक्षित करणे.
- ४) आदिवासी भागात मूलभूत शिक्षण द्या.
- ५) मतिमंद विद्यार्थ्यांसाठी विशेष शाळा.

मानवी हक्क शिक्षणाचे मॉडेल :

मानवी हक्क शिक्षणाची तीन मॉडेल्स आहेत जी भारतासह जगात सामान्यतः वापरली जातात.

१. जागरूकता आणि मूल्य मॉडेल
२. उत्तरदायित्व मॉडेल
३. परिवर्तन मॉडेल

हे तिन दृष्टिकोण भिन्न आहेत; जागरूकता मॉडेल मानवी हक्क समस्यांचे मूलभूत ज्ञान हायलाइट करते आणि सार्वजनिक मूल्यांमध्ये मानवी हक्क एकीकरणाच्या वाढीस प्रोत्साहन देते.

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

मूल्य आणि जागरूकता मॉडेलमध्ये आरोग्य आणि स्वच्छतेच्या समस्या, पर्यावरणीय समस्या आणि ग्राहक हक्कांचा समावेश आहे. उत्तरदायित्व मॉडेल हे राजकीय दृष्टीकोन तसेच कायदेशीर दृष्टिकोनाशी संबंधित आहे, ज्यामध्ये केस स्टडीचे क्षेत्र, आचारसंहिता, मीडिया व्यवहार, प्रणालीतील पारदर्शकता, माहितीचा अधिकार, प्रशिक्षण आणि नेटवर्किंग इत्यादींचा समावेश आहे. परिवर्तन मॉडेल इतर दोन पेक्षा अधिक प्रभावी आहे. या मॉडेलमध्ये मानसशास्त्रीय आणि समाजशास्त्रीय दृष्टीकोन आहे आणि त्याचा मुख्य उद्देश व्यक्तीला सशक्त करणे आहे. यात गैरवर्तन थांबवण्याबद्दल चर्चा केली आहे.

भारतात मानवी हक्क शिक्षणाची गरज :

आजकाल भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेतील नैतिक आणि नैतिक मूल्ये घसरत चालली आहेत; परिणाम, आम्ही अलिकडच्या वर्षात पाहिले; चेन्नईमध्ये एका पंधरा वर्षांच्या विद्यार्थ्याने आपल्या हिंदी शिक्षकाची हत्या केली आणि गेल्या वर्षी दोन शाळेच्या विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या तत्त्वाची हत्या केली आणि त्याचप्रमाणे २०१७ मध्ये दिल्लीत दोन अल्पवयीन विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या शाळेच्या मुख्याध्यापकाची हत्या केली. यावरून असे दिसून येते की आपल्या शिक्षण व्यवस्थेने आपले नियम आणि नैतिक मूल्ये पूर्णपणे गमावली आहेत. हे लोकशाही आणि व्यक्तींच्या प्रतिष्ठेसाठी अत्यंत हानिकारक आहे; जे मानवी हक्क तसेच घटनात्मक अधिकारांद्वारे समाविष्ट आहेत; म्हणून, भारतात, प्राथमिक स्तरावर तसेच उच्च शिक्षणामध्ये मानवी हक्क शिक्षण हा विषय म्हणून जोडण्याची जोरदार शिफारस केली जाते.

भारतीय राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग :

इंडियन इन्स्टिट्यूट फॉर पीस, निशस्त्रीकरण आणि पर्यावरण संरक्षण (IIPDEP); आणि अनेक स्वयंसेवी संस्थांनी देशभरात मानवी हक्कांसाठी सार्वजनिक माहिती मोहीम सुरु केली आहे. प्रत्येकाला मानवी हक्क आणि मूलभूत स्वातंत्र्यांबद्दल अधिक जागरूक करणे आणि त्यांच्यासाठी उभे राहण्यासाठी अधिक सुसज्ज करणे हे त्यांचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. त्याच वेळी, ही मोहीम मानवी हक्क आणि मूलभूत स्वातंत्र्यांचा प्रचार आणि संरक्षण करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय आणि राष्ट्रीय स्तरावर अस्तित्वात असलेल्या माध्यमांचे ज्ञान पसरवते. IIPDEP आणि अनेक स्वयंसेवी संस्था शालेय अधिकारी आणि सामान्य जनतेला नागरी शिक्षणाविषयी जागरूक करण्यासाठी आणि त्यांच्या जन्म हक्कांबद्दल जाणून घेण्यासाठी कार्य करतात. ते मूलभूत मानवी हक्क आणि स्वातंत्र्य लागू करण्यासाठी आवश्यक असलेले ज्ञान, कौशल्ये आणि वृत्ती विकसित करण्यावर लक्ष केंद्रित करतात आणि परिणामी, संघर्षाचे अहिंसक निराकरण.

निष्कर्ष :

कोणतेही शिक्षण प्रभावी होण्यासाठी ते संदर्भानुसार देखील आवश्यक आहे. अशा प्रकारे,

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

संयुक्त राष्ट्रांच्या दस्तऐवजातून किंवा आपल्या संविधानातून घेतलेल्या मानवी हक्कांची अमूर्त तत्त्वे शिकवणे पुरेसे नाही. मानवी हक्कांची एका शब्दात व्याख्या करता येत नाही, हे जन्मापासून सुरू होतात आणि मृत्यूपर्यंत टिकतात आणि हे हक्क जन्मजात हक्क, पर्यावरणीय हक्क, शिक्षण हक्क, जगण्याचे हक्क, समानता, स्वातंत्र्य, मरण्याचा अधिकार इत्यादींचे सहकार्य आहेत. जे माणसांशी जोडले जाऊ शकते. जन्माला आलेल्या प्रत्येकाला पृथ्वीवर जगण्याचा अधिकार आहे आणि या अधिकारात अन्न मिळण्याचा अधिकार, ताजी हवा श्वास घेण्याचा अधिकार, शिक्षण घेण्याचा अधिकार यांचा समावेश होतो: म्हणून, शिक्षण हे सर्व मानवांसाठी आवश्यक आहे आणि ते प्रदान करणे राज्याचे कर्तव्य आहे. त्यांच्या नागरिकांना मूलभूत शिक्षण. युनायटेड नेशन्स देखील राष्ट्रांना प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण स्तरावर मानवी हक्कांबद्दल मूलभूत शिक्षण देण्यास भाग पाडतात. भारतीय राज्यघटनेने व्यक्तीचे हक्क हे मूलभूत हक्क म्हणून सुरक्षित केले आहेत आणि राज्याच्या धोरणांचे निर्देशात्मक तत्त्व म्हणून राज्यावरील दायित्व प्रदान केले आहे.

संदर्भ सूची :-

1. Human Rights in India: Issues and Perspectives by Dr Syed Mehartaaj Begum
2. Indian Education in Emerging Society by C.P. Singh
3. Indian Constitutional Law by M.P. Jain
4. <http://www.yourarticlelibrary.com/education/university-education-commission-9988-89-in-india>
5. <http://www.edugyan.in/2097/02/mudaliar-commission-or-secondary.html>
6. <http://indiacode.nic.in/coiweb/amend/amend26.htm>
7. http://www.ncert.nic.in/oth_anoun/npe26.pdf
8. http://mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NPE-9988.pdf
9. <http://www.iipdep.org/>
10. <http://www.legalindia.com/human-rights-education-in-india-2/>
11. https://en.wikipedia.org/wiki/National_Policy_on_Education
12. http://archives.peoplesdemocracy.in/2009/sept02/sept022k9_sahmat.htm

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

Impact Factor-8.632 (SJIF)

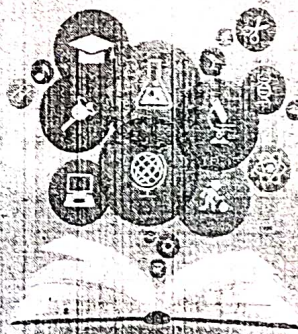
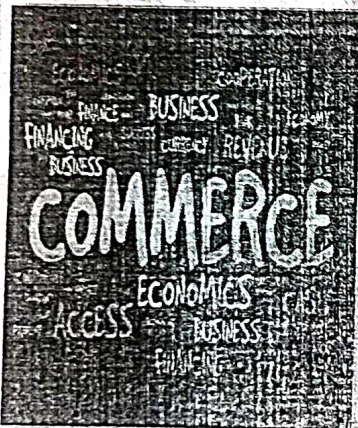
ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

March - 2023

(CDII) 403

Chief Editor:

Prof. Virag S. Gawande

Director:

Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:

Dr. Dinesh W. Nicht

Principal

Sant Gadge Maharaj
Art's Comm, Sci Collage,
Wafgaon, Dist. Amravati.

Executive Editor:

Dr. Sanjay J. Kothari

Head, Deptt. of Economics,
G.S. Tompe Arts Comm, Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in:
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIS)

For Details Visit To: www.aadhar-social.com

Aadhar PUBLICATIONS

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -8.632, Issue NO, (CDIII) 403

ISSN :
2278-9308
March,
2023

Impact Factor - (SJIF) -8.632

ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

March -2023

ISSUE No - (CDIII) 403

**Sciences, Social Sciences, Commerce,
Education, Language & Law**

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit

Editor

Principal,

Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Dr.Sanjay J. Kothari

Executive-Editors

Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

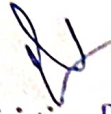
ii | Website - www.aadharsocial.com

Email - aadharsocial@gmail.com

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana.

22	भारतीय बँकिंग क्षेत्र — आव्हाने व संधी	डॉ. गजानन सोमकूवर	92
23	छत्रपती संभाजी महाराजांचे व्यापारविषयक धारणा : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.साईनाथ शेटोड	97
24	भारतीय अर्थव्यवस्थेत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान	प्रा. निलेश अरूण दूर्गे	101
25	महाराष्ट्र राज्याचा अर्थसंकल्प 2023 : कृषी विकासातून समृद्धीकडे	डॉ सुनिता कलाखे,	105
26	शेरशाहाच्या शासन व्यवस्थेचे मुल्यमापन	प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर	110
27	ऑनलाइन व्यापार व त्याचे त्याचे परिणाम	प्रा. डॉ. जयंत पोरे	114
28	कृषि पर्यटन में अपार संभावनाएं	डॉ. एम.आर. दातीर	117
29	ग. दि. माडगूळकरांचा सिध्दहस्त लेखनीचा सौंदर्यात्सव : 'चैत्रबन'	प्रा. छत्रपाल श्रीपतराव लांबकाने	122
30	प्रा. पुरुषोत्तम नागपुरे यांच्या साहित्याची प्रेरणा	सहा.प्रा.दीपक स.वानखडे	126
31	कोविड-19 महामारीमध्ये ग्रंथालय उपक्रम	डॉ. राठोड सुखलाल शामराव	130
32	कुसुमाग्रजांच्या कवितेचा अन्वयार्थ	प्रा. डॉ. विनोद नामदेव इंगळे	134
33	संदर्भ व्यवस्थापन प्रणालीद्वारे संशोधन कार्यक्षमतेत वाढ	डॉ. प्रतिभा ल. वराडे,	137
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचाअस्पृश्यता विषयक विचार व कार्य	प्रा. मनोहर शामराव वागतकर	141
35	महिलांसाठी कायदे व योजना आणि महिला सक्षमीकरण	प्रा.डॉ.आसाराम दि.चव्हाण	145

Officiating Principal,
O. D. N C College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana,

संदर्भ व्यवस्थापन प्रणालीद्वारे संशोधन कार्यक्षमतेत वाढ

डॉ. प्रतिभा ल. वराडे,

ग्रंथपाल, दादासाहेब धनाजी नाना चौधरी समाजकार्य महाविद्यालय, मलकापूर, जि. बुलढाणा.

सारांश :

डिजिटल ग्रंथालयांमुळे संशोधन, ज्ञानाचा प्रसार यात क्रांती घडून आली आहे. त्यामुळे हा शोधनिबंध संशोधन आणि शैक्षणिक लेखनातील संदर्भ व्यवस्थापन प्रणालीचे महत्त्व दर्शवतो. ही प्रणाली (Software) वापरण्याची उद्दिष्टे, त्याच्या फायदे आणि EndNote, Mendeley आणि Zotero सारख्या प्रमुख संदर्भ व्यवस्थापन साधनांचे विश्लेषण यावर चर्चा केली आहे. ही साधने डिजिटल साक्षरता कौशल्ये कशी वाढवतात आणि संशोधन प्रक्रिया कशी सुव्यवस्थित करतात याबद्दल अंतर्दृष्टी प्रदान करणे हे या अभ्यासाचे उद्दिष्ट आहे.

मुख्य शब्द : संदर्भ व्यवस्थापन प्रणाली, Citation Manager, Bibliography Management Software.

प्रस्तावना :

संशोधन हा शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक समाजाचा अविभाज्य भाग आहे. संशोधनाची विश्वसनियता व वस्तूनिष्ठता टिकवून ठेवण्यासाठी संदर्भ योग्यरित्या उद्धृत करणे आणि व्यवस्थापित करणे महत्त्वाचे आहे. संदर्भ व्यवस्थापन प्रणालीमधील विविध सॉफ्टवेअर पॅकेजेस संदर्भ प्रक्रिया सुलभ करण्यासाठी आणि डिजिटल साक्षरता कौशल्ये वाढवण्यासाठी विकसित केली गेली आहेत. हा शोध निबंध संशोधनातील संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअरच्या महत्त्वाचा अभ्यास करतो. तसेच हाताने (Manual) संदर्भ लिहण्याच्या पध्दतीपेक्षा स्वयंचलित साधनांचा वापर करण्याच्या गरजेवर जोर देतो.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :

1. शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक संशोधनामध्ये संदर्भ व्यवस्थापन प्रणालीचे महत्त्व अधोरेखित करणे.
2. वेळेची बचत, अचूकता यासाठी संदर्भ व्यवस्थापन साधने वापरण्याच्या फायद्यांचे मूल्यांकन करणे.
3. EndNote, Mendeley आणि Zotero सारख्या प्रसिद्ध संदर्भ व्यवस्थापन साधनांचे विश्लेषण आणि तुलना करणे.

अभ्यासाची कार्यपद्धती :

अध्ययन विषयाच्या संदर्भात माहिती प्राप्त करण्यासाठी तथ्य संकलनातील प्राथमिक व दुय्यम स्रोताचा उपयोग केला आहे. प्राथमिक स्रोतात संशोधक, विद्यार्थी आणि प्राध्यापक यांच्याकडून संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअरच्या संदर्भात त्यांच्या अनुभव आणि प्राधान्यांबद्दल तथ्य गोळा करण्यात आली. दुय्यम स्रोतात ग्रंथालयातील ग्रंथ, पुस्तके व इंटरनेट यांचा अभ्यास केला आहे. त्यात संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर आणि संशोधनावरील त्याचा प्रभाव याचा आढावा घेण्यात आला. प्राथमिक व दुय्यम स्रोतांतून प्राप्त झालेल्या माहितीचे अध्ययन करून प्रस्तुत विषयाचे वर्णनात्मक पद्धतीने लेखन केले आहे.

विषय विश्लेषण व चर्चा :

अ) संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर प्रणालीचे महत्त्व :

1. हस्तलिखित संदर्भ देण्याच्या पध्दतीसमोरील आव्हाने : हाताने एक-एक संदर्भ लिहणे ही एक पारंपारिक पद्धत आहे. त्यात संशोधकांना अनेकदा उद्धरणे अचूकपणे लिहण्यात आणि संदर्भाची विस्तृत सूची व्यवस्थापित करण्यात अडचणी येतात.

- i. वेळखाऊ कार्य : असंख्य स्रोतांतील माहितीचे व्यवस्थित उद्धरणे आणि ग्रंथसूची तयार करणे वेळखाऊ आहे.
 - ii. त्रुटी-प्रवणता : जसे की चुकीची उद्धरण शैली, लिहण्यातील चुका किंवा टाईप करण्यातील चुका ह्या मानवी चुका हाताने संदर्भ लिहतांना होणे सामान्य बाब आहे.
 - iii. सुसंगततेची समस्या : दस्तऐवज किंवा एकत्रित प्रकाशनांमध्ये उद्धरण शैलीमध्ये सारखेपणा राखणे आम्हानात्मक असू शकते.
 - iv. अद्यतने आणि बदल (Updates and Changes) : जर उद्धरण शैली सुधारित किंवा अद्यतन करायचे असेल तर संपूर्ण दस्तऐवजात बदल करणे वगळावणे असू शकते.
2. संदर्भ लिहण्यातील त्रुटी टाळण्यात संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअरची भूमिका : संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर प्रणाली ही आम्हाने कमी करण्यासाठी तयार केली आहे.
- i. स्वयंचलितता (Automation) : संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर उद्धृत तयार करण्याची आणि त्याला विविध स्वरूप देण्याची प्रक्रिया स्वयंचलित करते. त्यामुळे मानवी त्रुटीची शक्यता कमी होते.
 - ii. उद्धरण शैली (Citation Styles) : ही साधने विविध उद्धरण शैलींना (उदा. APA, MLA, Chicago) बदल करण्यात मदत करतात व योग्य स्वरूप सुनिश्चित करतात.
 - iii. डेटाबेस एकीकरण (Database Integration) : हे सॉफ्टवेअर ऑनलाइन डेटाबेस आणि ग्रंथालयाशी जोडले जाऊ शकते, ज्यामुळे संदर्भ आणि ग्रंथसूचीसाठी माहिती आवात करणे सोपे होते.
 - iv. वास्तविक समयी अद्यतन (Real-time Updates) : जर उद्धरण शैली बदलली तर सॉफ्टवेअर त्यानुसार सर्व संदर्भ अपडेट करू शकते.
- ब) संदर्भ व्यवस्थापन साधनांचे फायदे :
1. वेळेची बचत : संदर्भ व्यवस्थापन साधने संशोधक, शास्त्रज्ञ, लेखक यांच्या वेळेची बचत करतात.
 - i. स्वयंचलित उद्धरण निर्मिती : संशोधक Manual entry च्या तुलनेत सॉफ्टवेअरच्या मदतीने काही क्लिकमधे उद्धरणे घालणे शक्य असल्यामुळे वेळेची बचत होते.
 - ii. ग्रंथसूची निर्मिती : ही साधने तात्काळ इच्छित उद्धरण शैलीमध्ये ग्रंथसूची तयार करून देतात. त्यामुळे संशोधकाचा बहुमुल्य वेळ वाचतो.
 - iii. सुलभ अद्यतन प्रक्रिया : संदर्भ सूचीतील कोणतेही बदल किंवा नवीन संदर्भ जोडणी दस्तऐवजात जलदरित्या आणि स्वयंचलितपणे अद्यतनित करता येतात.
2. संदर्भांचे संघटन आणि त्या प्रक्रियेतील कार्यक्षमतेत वाढ : ही साधने संशोधकांना संदर्भ व्यवस्थापित करण्यात व ती प्रक्रिया जलद गतीने करण्यात मदत करतात.
- i. वर्गीकरण आणि टॅगिंग (Sorting & Tagging) : संशोधक माहितीच्या सुलभ पुनर्प्राप्तीसाठी संदर्भांचे वर्गीकरण आणि टॅग करू शकतात.
 - ii. शोध आणि छाननी : संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर विशिष्ट स्रोत जलदरित्या शोधण्यासाठी शोध आणि छाननी (Search & Filtering) पर्याय उपलब्ध करून देते.
 - iii. फाइल संलग्नक (File Attachments) : हे सॉफ्टवेअर PDF किंवा इतर फायली संबंधित संदर्भांना संलग्न करण्याची व्यवस्था करून देते.
- क) प्रसिध्द संदर्भ व्यवस्थापन साधनांची तुलना :
1. EndNote :

Officiating Principal,

O.P.N.C. College of Social Work,
Barkur; Dist. - Buldana.

- i. वैशिष्ट्ये : प्रगत उद्धरण व्यवस्थापन, संदर्भ एकत्रीकरण आणि Microsoft Word मध्ये एकत्रीकरण सुविधा प्रदान करते.
- ii. उपयुक्तता : विस्तृत उद्धरण शैली समर्थन, प्रगत Searching & Sorting ची क्षमता, मोठ्या मॅग्यांमध्ये प्रकल्पांसाठी अतिशय उपयुक्त आहे.
- iii. तोटे : हे राशुल्क सॉफ्टवेअर आहे. तसेच तज्ज्ञसंशोधकांसाठी हाताळण्यास तुलनेने कठिण असू शकते.

2. Mendeley :

- i. वैशिष्ट्ये : संदर्भ व्यवस्थापन आणि Social Networking, सहयोग आणि सामायिकरण अधिक मजबूत करणे. PDF फाईलचे व्यवस्थापन करण्याची सुविधा प्रदान करते.
- ii. फायदे : विनामूल्य आवृत्ती उपलब्ध, उत्कृष्ट PDF हाताळणी, मजबूत सहयोग आणि user-friendly Interface या स्वरूपाची सुविधा देते.
- iii. तोटे : EndNote च्या तुलनेत मर्यादित उद्धरण शैली सहाय्य, विनामूल्य आवृत्तीमध्ये साठवण (Storage) मर्यादा असते.

3. Zotero :

- i. वैशिष्ट्ये : हे Open-source सॉफ्टवेअर असून सहज संदर्भ प्राप्त करण्यासाठी ब्राउझर विस्तारामध्ये इतर माध्यमांशी सहयोग सुविधा प्रदान करते.
- ii. फायदे : विनामूल्य आणि Open-source, वापरकर्त्यांसाठी अनुकूल, वेब-आधारित संशोधन यामाठी उपयुक्त आहे.
- iii. तोटे : EndNote आणि Mendeley च्या तुलनेत किंचित कमी प्रगत वैशिष्ट्ये, तसेच काही उद्धरण शैलींच्या सुविधा मर्यादित आहेत.

या तीन सॉफ्टवेअर व्यतिरिक्त MS Word, Paperpile, RefWorks, EasyBib, Citationsy, EasyBib, Refbase, Flowcite या सारखी सॉफ्टवेअर व साधने देखील संदर्भ व्यवस्थापनासाठी वापरली जातात.

समापन :

संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर हे संशोधकांसाठी एक महत्त्वाचे साधन आहे, कारण ते संदर्भ प्रक्रिया सुलभ करते, वेळेची वचत करते आणि संशोधकात डिजिटल साक्षरता कौशल्ये वाढवते. तसेच ते शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक संशोधनात महत्त्वाची भूमिका बजावते. EndNote, Mendeley आणि Zotero या सारखी लोकप्रिय सॉफ्टवेअर असून संशोधक, विद्यार्थी आणि प्राध्यापक यांना या साधनांचा खूप फायदा होतो. या प्रत्येक सॉफ्टवेअरची विशिष्ट वैशिष्ट्ये आणि मर्यादा आहेत. संशोधक त्यांच्या गरजा आणि प्राधान्यांनुसार सर्वोत्तम पर्याय निवडू शकतात. संशोधनाचे परिदृश्य जसजसे विकसित व व्यापक होत आहे, तसतसे संदर्भ व्यवस्थापन सॉफ्टवेअर वापरणे अपरिहार्य होत चालले आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची :

1. Academy, E., & Academy, E. (2022, February 7). Good Reference Management Tools for Manuscripts and Theses. Enago Academy. <https://www.enago.com/academy/organizing-your-research-which-citation-management-tool-to-choose/>
2. EndNote | The Best Citation & Reference Management Tool. (2023, October 6). EndNote. <https://endnote.com/>
3. Fenner, M. (n.d.). Reference Management. http://book.openingscience.org.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/tools/reference_management.html

4. Guides & Tutorials: Reference Management Tools for Academic Writing: Home. (n.d.). <https://libguides.lb.polyu.edu.hk/ref-mgt-tools>
5. <https://en.fh-muenster.de/bibliothek/benutzung/literaturverwaltungsprogramme.php>
6. <https://www.rockefeller.edu/markus-library/uploads/www.rockefeller.edu/sites/207/2019/03/Reference-Management.pdf>
7. LibGuides: Reference management software: What is reference management software. (n.d.). <https://library-guides.ucl.ac.uk/reference-management-software>
8. Mendeley - Reference Management Software. (n.d.). Mendeley.com. <https://www.mendeley.com/>
9. Reference management software. (2023, May 8). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Reference_management_software
- Zotero | Your personal research assistant. (n.d.). <https://www.zotero.org/>

Officiating Principal,
O. D. N. C. College of Social Work
Malkapur; Dist. - Buldana